

MILOŠ KOVAČEVIĆ

ATRIBUTI SA MJESNIM ZNAČENJEM U SRPSKOHRVATSKOM STANDARDNOM JEZIKU

1. Uvodna razmatranja i pregled dosadašnjih istraživanja

1.1. Predmet ovoga rada je semantička interpretacija padežnih konstrukcija koje dolaze u funkciji atributa sa mjesnim značenjem, kao što su, npr.: *kuća na brežuljku*, *drvo kraj puta*, *šetnja prema aerodromu*.

Pošto je za semantičku klasifikaciju ovih atributa značajan i karakter determinisane imenice (njeno porijeklo i leksičko značenje), u ovom će radu, u stvari, biti vršena analiza nekongruentnih supstantivnih sintagmi u kojih podređeni član ima funkciju mjesnog atributa. Nadređeni (centralni) član ovih sintagmi može biti i primarna i sekundarna imenica,¹ kao i imenička zamjenica.

1.2. Atributima sa mjesnim značenjem u serbokroatistici, a naročito u njenoj gramatičkoj literaturi, poklanjano je veoma malo pažnje. Tako, u sedam od devet konsultovanih gramatika i udžbenika našeg jezika ovaj tip atributa nije ni pomenut.² Samo su J.

¹ Od sintagmi sa sekundarnim (izvedenim) imenicama u regensu biće analizirane samo one sa deverbativnom (glagolskom) imenicom, jer se ostale vrste izvedenih imenica rijetko upotrebljavaju u ovim sintagmama, a i kad se upotrijebe, u najvećem broju slučajeva, ponašaju se kao i konkretne imenice (up.: *plavetnilo na nebu*, *sedmorica na konjima* i *oblak na nebu*, *ljudi na konjima*).

² T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899; I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatsko-srpskog jezika*, Zagreb, 1963⁵; I. Stevović, *Funkcionalna gramatika srpsko-hrvatskog jezika*, Sarajevo, 1958; R. Aleksić, M. Stanić, *Gramatika srpskohrvatskog jezika* (za učenike gimnazije), Beograd, 1972⁷; S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika* (za osnovne i druge škole), Zagreb, 1971⁴; M. S. Lalević, *Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika*, Beograd, 1962; /Grupa autora/, *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979.

Vuković u svojoj *Gramatici*³ i M. Stevanović u svom univerzitetskom udžbeniku sintakse⁴ zabilježili i attribute sa ovim značenjem. I dok se Vuković, osim što konstatuje da pojedine prijedloško-padežne konstrukcije ukoliko se odnose na imenice mogu imati i funkciju atributa sa mjesnim značenjem,⁵ ne zadržava na ovom tipu atributa, Stevanović uz veći broj prijedloga koje obrađuje izdvaja u posebnu grupu primjere atributa sa mjesnim značenjem, ali ni on ne ide dalje od konstatacije da su te prijedloško-padežne konstrukcije mjesni atributi.

1.2.1. Na attribute sa mjesnim značenjem skrenuli su pažnju i M. S. Vukićević,⁶ Ž. Stanojčić⁷ i V. Anić⁸ zabilježivši iz jezika Vuka Karadžića, Laze Lazarevića i Mihovila Pavlinovića petnaestak prijedloško-padežnih konstrukcija koje nastupaju u funkciji mjesnog atributa. A svi ti atributi dodaci su primarnim imenicama. U sva tri rada autori su atributski karakter tih konstrukcija pokazivali zamjenjujući ih kongruentnim atributima ili atributskom rečenicom. Međutim, pošto je u sva tri rada težište bilo na formalnoj klasifikaciji primjera, atributi sa mjesnim značenjem nisu dovođeni u međusobnu vezu pa je izostala podrobnija semantička analiza.

1.2.2. Najviše pažnje ovom tipu atributa poklonili su K. Feleško⁹ i T. Batistić.¹⁰

Feleško u knjizi o sintaksi genitiva srpskohrvatskog jezika bilježi veliki broj genitivnih prijedloško-padežnih konstrukcija u funkciji atributa, među kojima ima i dosta primjera sa značenjem mjesta. Primjera u kojima genitivna konstrukcija determiniše po mjestu pojam izražen predmetnom imenicom Feleško smatra *elipsama*. U tim slučajevima, po mišljenju autora, došlo je do skraćivanja rečenica izostavljanjem (najčešće) glagola *biti*, pa ih on i tretira kao skraćene rečenice, npr.: *stočić do prozora* → *stočić koji*

³ J. Vuković, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za VIII raz. osnovne škole*, Sarajevo, 1963³.

⁴ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma) Sintaksa*, Beograd, 1974².

⁵ »Genitiv s prijedlogom može značiti i mjesto na kome se nalazi predmet označen imenicom uz koju genitiv stoji: Ona kruška iznad kuće je već odistala. — Dobra ti je ova livada iza kuće — i sl. U ovoj (atributskoj) službi se upotrebljavaju i drugi padeži s prijedlozima (kuća na brdu, livada pod brijegom i sl.)«, o. c., str. 11.

⁶ M. S. Vukićević, *Priedložno-padežne konstrukcije u funkciji atributa u prvim dvema knjigama narodnih pesama i u knjizi narodnih pripovedaka Vuka Karadžića*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, knj. VII sv. A, Priština, 1970, str. 565—582.

⁷ Ž. S. Stanojčić, *Sintaksa jezika Laze K. Lazarevića I. Sintagmatski odnosi*, Beograd, 1973, str. 102—115.

⁸ V. Anić, *Priedložno-padežne sintagme s pridjevskim značenjem*, Jezik XXV/1 i XXV/2, Zagreb, 1977—1978, str. 13—19. i 54—62.

⁹ K. Feleszko, *Skladnia genetiwu i wyrażen przyimkowych z genetiwm języku serbsko-chorwackim*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970.

¹⁰ T. Batistić, *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd, 1972, str. 184—204.

je / *nalazi se do prozora*. Feleško je zabilježio i neke primjere u kojima genitivna konstrukcija ima funkciju mjesnog atributa i uz deverbativnu imenicu. Ovaj tip sintagme autor smatra nominalizovanom glagolskom strukturom, u kojoj je prelaskom glagola u imenicu došlo do promjene funkcije podređenog člana: dok je uz glagol to bila adverbijalna oznaka mjesta, uz imenicu postaje mjesni atribut. Zato Feleško pri analizi ovih sintagmi deverbativnu imenicu transformativnim putem vraća u njenu primarnu, glagolsku, kategoriju: *odlazak iz grada* → *otići iz grada*.

Najveći nedostatak Feleškovog rada ogleda se u kompoziciji same knjige. Naime, klasifikacija primjera vršena je prema abecednom redu prijedloga tako da su se semantički srodni primjeri »razasuli« uz mnogobrojne genitivne prijedloge; nisu tretirani zajedno pa su i izostali najbitniji zaključci o ovom tipu atributa.

1.2.2.1. T. Batistić je, pozivajući se na Bajijevo mišljenje da sve prijedloške konstrukcije u determinativnoj funkciji implaciraju glagolsku vezu,¹¹ sve lokativne adnominalne konstrukcije sa značenjem mjesta transformisala u glagolske funkcionalne ekvivalente. A to je u sintagmama sa predmetnom imenicom u centralnoj poziciji uvijek atributska rečenica uvedena uz tu imenicu relativnom zamjenicom *koji*. Glagolski dio predikata te rekonstruisane relativne rečenice najčešće je glagol *biti* (*nalaziti se*), npr.: *Sat na tornju crkve ne radi* → *Sat koji se nalazi na tornju crkve ne radi*. Sve lokativne attribute bez obzira na vrstu prijedloga T. Batistić je svrstavala u istu grupu ukoliko imaju isti tip rekonstruisane glagolske strukture, odnosno istovetan glagol u poziciji glagolskog dijela predikata. U nekim slučajevima, gdje je to bilo moguće, davana je i mogućnost transformacije lokativne adnominalne konstrukcije u kongruentni atribut, kao, npr.: *Banovići su najveći rudnik mrkog uglja u Jugoslaviji* → *najveći jugoslovenski rudnik mrkog uglja i dr.*

U nevelikom broju primjera adnominalnog lokativa uz deverbativnu imenicu u centralnoj poziciji vršena je samo transformacija deverbativne imenice u glagol od kog je izvedena, npr: *razgovori po dućanima* → *razgovarati po dućanima*.

1.3. Razloge da je, naročito u našoj gramatičkoj literaturi, ovaj tip atributa ostao zapostavljen u odnosu na ostale tipove atributa u srpskohrvatskom jeziku vjerovatno treba tražiti u činjenici da je nekongruentni atribut sa mjesnim značenjem i po svom postanku i po svom značenju drugačiji od tipova koje navode gramatičari. Naime, i u slučajevima sa konkretnom i u slučajevima sa deverbativnom imenicom kao centralnim članom prijedloško-padežna konstrukcija samo na osnovu svog sintaksičkog položaja uz imenicu i sintagmatskog odnosa subordinacije prema toj imenici ima atributsku funkciju. U svim ovim slučajevima radi se zapravo o supstantivnim nekongruentnim sintagmama u kojim podređeni član,

¹¹ Charles Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Bern, 1965, str. 142. (navedeno prema T. Batistić, o. c., str. 184)

po Kuriloviću, ima sekundarnu i funkciju i značenje.¹² A i funkciju atributa i značenja mjesta dobile su ove konstrukcije posredstvom glagolskih struktura, od kojih su, poslužimo se Kurilovićevim terminom, *derivirane* na dva načina.

1.3.1. Sve nekongruentne supstantivne sintagme sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji nastale su nominalizacijom glagolskih sintagmi.¹³ Jedna glagolska sintagma postojala je supstantivnom tako što je kategorijalnim preobrazavanjem glagola u imenicu podređeni član koji je uz glagol bio adverbijalna oznaka sad uz imenicu postajao atributom, npr.: *otići u grad* → *odlazak u grad*. Kategorijalno preobrazovanje glagola *otići* u našem primjeru obavezno za sobom povlači funkcionalno preobrazovanje prijedloško-padežne konstrukcije *u grad*: to više nije adverbijalna oznaka nego atribut uz imenicu *odlazak*.^{13a} Ali je značenje te konstrukcije i uz imenicu i uz glagol isto — mjesno. Znači, nominalizacijom glagolske sintagme samo se mijenja funkcija podređenog člana, dok značenje ostaje isto.¹⁴

1.3.2. Supstantivne nekongruentne sintagme sa konkretnom imenicom u centralnoj poziciji takođe su po porijeklu glagolske, ali nisu od njih dobijene na već opisani način. Sve ove sintagme nastale su sažimanjem glagolskih konstrukcija tako što su, vjerovatno iz stilskih razloga i zbog jezičke ekonomije, rečenični dijelovi koji su se nalazili između imenice i prijedloško-padežne konstrukcije tamo gdje je to kontekst omogućavao izostavljani, pa su stvarani tzv. *eliptični izrazi*.¹⁵ Na taj način prijedloško-padežna konstrukcija koja je bila dodatak glagolu izostavljanjem tog glagola došla je u kontakti položaj sa imenicom koja se nalazila ispred tog glagola. Tako je ta imenica koja je uz glagol vršila funkciju adverbijalne oznake došavši u kontakti položaj s drugom imenicom dobila funkciju atributa, ali je zadržala značenje koje je imala u okviru

¹² J. Kurilović, *Derivacija leksičeskaja i derivacija sintaksičeskaja*, u knj. *Očerki po lingvistike*, Moskva, 1962, str. 57—71.

¹³ V. o tome više u: F. Pap, *Transformacionnyj analiz prisubstantivnyh konstrukcij s zavisimoj častju — suščestvitel'nyj*, Slavica, I, Debrečín, 1961, str. 55—83; J. Panevová, *Nesoglasovannoe opredelenie s točki zrenija analiza dlja mašin'nogo perevoda* (na osnovanii českih matematičeskikh i elektrotehničeskikh tekstov), Praga Studies in Mathematical Linguistics 1, Prag, 1966, str. 219—239; kao i kod K. Feleška, o. c., i T. Batistić, o. c.

^{13a} Teorijske postavke o kategorijalnom i funkcionalnom preobrazovanju su iz nepublikovanih univerzitetskih predavanja prof. dra Ksenije Milošević.

¹⁴ V. o tome u: J. Popela, *K predikaci v suočasné ruštině a češtině*, Slavica Progensia X, 1968 (ruski prevod): *K voprosu o predikacii v sovremenom russkom i češskom jazykah*, u knj. *Jazykoznanie v Čehoslovakii*, (Moskva, 1978, str. 220—223).

¹⁵ V. K. Feleško, o. c., str. 83—6. i T. Batistić, o. c., str. 184—5. Na sličan način nastanak ovih sintagmi u ruskom jeziku razmatra V. V. Vinogradov, *Voprosy izučenija slovosočetačij* (na materiale russkogo jazyka) u knj. *Issledovanija po russkoj grammatike* (izabrannye trudy V. V. Vinogradova), Moskva, 1975, str. 144—5. i dalje.

glagolske sintagme — značenje mjesta. Znači, i u ovoj vrsti sintagmi prijedloško-padežna konstukcija samo je promijenila, dolazeći u podređen položaj prema imenici, svoju funkciju, ali je zadržala prvobitno, mjesno, značenje koje je imala i kao dopunu glagolu. Tako, primjera radi, od rečenice *Drvo koje raste kraj puta zasadio je moj otac*, izostavljanjem relativne zamjenice *koji* i glagola *raste* — genitivna prijedloško-padežna konstrukcija *kraj puta* došla je u kontakti položaj sa imenicom *drvo*, vršeći prema njoj funkciju koju je imala čitava relativna rečenica, ali zadržavajući značenje mjesta koje je imala u okviru te rečenice — dobili smo rečenicu *Drvo kraj puta zasadio je moj otac*. U njoj, kao što se vidi, genitivna prijedloška konstrukcija *kraj puta* više nije adverbijalna oznaka mjesta kao u prethodnoj rečenici, nego atribut sa značenjem mjesta. Zato možemo reći da je ta prijedloško-padežna konstrukcija samo funkcionalno preobrazovana, ali je zadržala značenje koje je imala i u okviru glagolske sintagme.

1.3.2.1. Pri analizi supstantivnih nekongruentnih sintagmi sa konkretnom imenicom u centralnoj poziciji, nailazimo na jednu grupu primjera kod kojih sa sigurnošću ne možemo odrediti sintaksičku funkciju podređenog člana. To su slučajevi kod kojih se prijedloško-padežna konstrukcija sa značenjem mjesta, ukoliko može biti i dodatak glagolu a stoji u kontaktnom položaju sa imenicom koja prema tom glagolu vrši ili funkciju objekta ili funkciju adverbijalne oznake, može funkcionalno interpretirati na dva načina: i kao dodatak imenici, tj. njen mjesni atribut, i kao dodatak glagolu, tj. njegova adverbijalna oznaka mjesta.¹⁶ Na primjer, u rečenici *Sjedim na klupi u vrtu* lokativna prijedloška konstukcija *u vrtu* može se shvatiti i kao atribut sa mjesnim značenjem uz imenicu *klupa* i kao adverbijalna oznaka mjesta uz glagol *sjedim*.

Do ovakve funkcionalne dvostrukosti dolazi »usled interakcije rečeničnog i sintagmatskog reda reči«.¹⁷ Iako u ovakvim slučajevima postoji mogućnost dvojake funkcionalne interpretacije podređenog člana, sama rečenica nije dvosmislena jer je sa semantičkog stanovišta irelevantno da li je u pitanju atributska ili adverbijalna funkcija prijedloško-padežne konstukcije.¹⁸

Sve ovakve slučajeve u ovom radu ćemo smatrati atributima ukoliko stoje u kontaktnom položaju sa drugom imenicom i ako od nje nisu odvojeni zarezom.

Normalno je da takvih dilema pri identifikaciji nekongruentnih supstantivnih sintagmi nema u slučajevima gdje padežna forma zavisne imenice ne može biti dodatak glagolu u rečenici, kao, npr.: Gledamo u hrast pod našim prozorom. Ovdje se pod prozorom

¹⁶ V. o tome u: J. Panevová, o. c., str. 235; T. Batistić, o. c., str. 184—5. i Lj. Popović, *Red reči u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd, 1972. (Rukopis disertacije u Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu), str. 154—5.

¹⁷ Lj. Popović, o. c., str. 154.

¹⁸ V. napomenu 16

ne može interpretirati kao adverbijalna oznaka mjesta jer je rečenica **Gledamo pod prozorom* neovjerena.

1.4. Supstantivne sintagme sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji u lingvističkoj se literaturi smatraju *eksplicitnim ili polueksplicitnim kondenzatorima rečeničnog značenja*,¹⁹ jer su sve one nastale nominalizacijom rečeničnih struktura. Stoga se pri analizi ovih sintagmi deverbativna imenica pretvara u glagol od kog je postala, a tip rečenice koji dolazi kao glagolski funkcionalni i semantički ekvivalent čitave sintagme rekonstruiše se na osnovu funkcije deverbativne imenice u okviru proste rečenice kao i na osnovu vrste prijedloga koji se nalazi uz tu imenicu, a koji može biti formalni pokazatelj rečeničnog značenja određene sintagme.²⁰ Tako, na primjer, u rečenici *Nije došao zbog odlaska u bolnicu* već na osnovu prijedloga *zbog* uočava se da je funkcionalno-semantički ekvivalent sintagmi *zbog odlaska u bolnicu* uzročna rečenica *zato što / jer je otišao u bolnicu*.

I u ovom radu će se supstantivne kongruentne sintagme sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji smatrati *eksplicitnim kondenzatorima rečeničnog značenja* pa će se uvijek pri analizi rekonstruisati određena vrsta rečenice kao njihov funkcionalno-semantički ekvivalent.²¹ Međutim, klasifikacija primjera neće se vršiti na osnovu semantičkog tipa rekonstruisane rečenice jer cilj ovoga rada nije identifikacija tipova rečeničnih kondenzatora nego vrsta atributa koji dolazi uz deverbativnu imenicu. A taj atribut nema gotovo nikakvog uticaja na izbor tipa funkcionalno-semantičkog ekvivalenta koji se rekonstruiše. Analiza nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice biće ovdje vršena na osnovu semantičkih obilježja konstrukcija sa funkcijom mjesnog atributa i glagola od kojih su izvedene deverbativne imenice.

1.5. Supstantivne nekongruentne sintagme sa konkretnom imenicom kao nadređenim članom, kako smo već rekli, u lingvističkoj literaturi se smatraju *elipsama*. Međutim, postoji mišljenje da su i ove sintagme kondenzatori rečeničnog značenja. Ali, za razliku od prethodnih sintagmi, *implicitni kondenzatori rečeničnog značenja*.²² Umjesto njih se uvijek na osnovu leksičkog značenja imenica u poziciji nadređenog i podređenog člana i uz pomoć konteksa mogu rekonstruisati određene glagolske strukture kao funkcionalno-semantički ekvivalenti. U stvari, pri rekonstrukciji glagolske strukture uspostavljaju se u ovim slučajevima dijelovi rečenice koji nisu izraženi, ali se podrazumijevaju.

¹⁹ V. prikaz literature o kondenzatorima rečeničnog značenja u: M. Radovanović, *Imenica u funkciji kondenzatora*, Zbornik za filologiju i lingvistikku XX/1, Novi Sad, 1977, str. 71–83. i literaturu koja se tamo navodi.

²⁰ V.: M. Radovanović, o. c., str. 95–6.

²¹ Ibid.

²² Termin i njegovo značenje preuzeti su iz rada: V. L. Medynskaja, *Ob implicitnyh strukturah, vyražajuščih nekotorye sintaksičeskie kategorii v russkom jazyke*, Filologičeskie nauki XIV/3, Moskva, 1971, str. 38–45.

Ove sintagme mi ćemo takođe smatrati implicitnim kondenzatorima rečeničnog značenja. Pri analizi atributa sa mjesnim značenjem uz konkretnu imenicu, uvijek ćemo umjesto tog atributa rekonstruisati relativnu rečenicu kao funkcionalni ekvivalent.²³ Vrsta glagola koji dolazi u poziciji predikata te rekonstruisane rečenice biće jedan od relevantnijih kriterija pri identifikaciji značenja ovih atributa.

1.6. Pošto smo prihvatili mišljenje da su nekongruentne supstantivne sintagme i sa deverbativnom i sa konkretnom imenicom u poziciji centralnog člana kondenzatori rečeničnog značenja (prve eksplicitni, a druge implicitni), pri analizi svakog pojedinačnog primjera rekonstruisaćemo jednu vrstu dubinske strukture (ne u smislu kako je shvata Čomski²⁴) u kojoj kao ekvivalent supstantivnoj sintagmi dolazi glagolska, rečenična konstrukcija. U analizi će se odvajati (i na različitim mjestima analizirati) primjeri sa deverbativnom od primjera sa konkretnom imenicom kao centralnim članom jer je i način rekonstrukcije njihove dubinske strukture različit. A razlikuje se i po tome što je kod sintagmi sa deverbativnom imenicom rekonstruisana struktura ekvivalent čitave sintagme (i centralnog i podređenog člana), dok je kod sintagmi sa konkretnom imenicom kao centralnim članom ona ekvivalent samo podređenog člana sintagme.

Da bi se analiza postavila na formalnu osnovu, dubinska struktura je u radu predstavljena zagradom i strelicom (←).²⁵

2. Analiza atributa sa mjesnim značenjem

2.1. Analiza nekongruentnih atributa sa mjesnim značenjem u srpskohrvatskom jeziku²⁶ biće zasnovana na semantičkim kriteri-

²³ Na isti način semantiku ovih sintagmi obrađuju M. S. Vukićević, o. c., i T. Batistić, o. c.

²⁴ N. Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague, 1957. (ruski prevod: *Sintaksičeskie struktury*, Novoe v lingvistike, tom II, str. 412—528, Moskva, 1962)

²⁵ Ovaj tehnički postupak pri predstavljanju dubinske strukture deverbativnih imenica u funkciji rečeničnih kondenzatora upotrijebio je M. Radovanović o. c.

²⁶ Primjeri su ekscerpirani iz djela Anđelka Vuletića, kao i iz udžbenika M. Stevanovića i knjige K. Feleška. Umjesto punog naziva djela iz koga se uzima primjer u tekstu se navodi kratica:

/MS/ = M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik II...*

/KF/ K. Feleško, *Skladnja genetivu...*

/DČ/ *Deveto čudo na istoku*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1972.²

/DPV/ *Drvo s Paklenih Vrata*, »Progres«, Novi Sad, 1963.

/GS/ *Gorko sunce*, »Narodna prosvjeta«, Sarajevo, 1958.

/JN/ *Jedina nada*, »Nolit«, Beograd, 1962.

/KP/ *Kraljica puteva*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1968.

/KT/ *Klesar Tadija Tegoba*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1972.

/PNO/ *Putnik na svoju odgovornost*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1973.

jima. Pri klasifikaciji primjera polazište će nam biti rad Milke Ivić o sistemu mjesnih padeža,²⁷ u kome se svi padeži kojima se obilježava mjesto dijele u dvije semantičke kategorije, od kojih i mi u analizi polazimo: 1. padeži sa orijentacionim značenjem mjesta i 2. padeži sa lokacionim značenjem mjesta.

2.2. *Orijentacioni mjesni atributi kao dodatak primarnoj imenici*

2.2.1. *Orijentaciono značenje mjesta* ima svaka padežna konstrukcija kod koje pojam označen u centralnoj poziciji nije smješten u okvirima pojma izraženog imenicom u zavisnoj poziciji, nego se tom imenicom obilježava samo »neki poznati objekat pomoću koga se orijentiramo u pogledu mesta«²⁸ pojma izraženog imenicom u poziciji centralnog člana sintagme. Znači, prostor na kome je smješten taj pojam kod sintagmi sa orijentacionim značenjem mjesta nije izražen. Neobilježen je. Obilježen je samo neki objekat koji služi kao orijentir za određenje položaja pojma imenovanog u centralnoj poziciji. Tako, na primjer, u sintagmi *drvo kraj puta put* nije mjesto na kome se nalazi *drvo*, nego samo pojam prema kome se određuje položaj *drвета*; *drvo* ne raste *na putu*, nego na nekom neimenovanom prostoru *kraj puta*.

2.2.1.1. Semantička klasifikacija orijentacionih mjesnih atributa izvršena je na osnovu semantičkih karakteristika samih prijedloga. Orijentacioni prijedlozi mogu se posmatrati u sistemu koji je sagrađen na principu semantičkih opozicija.²⁹ Na prvom stepenu je opozicija između prijedloga kojima se označava 1) *orijentiranost prema cijelom objektu* ili *više objekata*, odnosno 2) *orijentiranost prema dijelu objekta* obilježenog u zavisnoj poziciji. Unutar druge semantičke kategorije prijedloga kao relevantan kriterij uzima se *strana orijentira* prema kojoj se vrši određenje položaja pojma (objekta) označenog imenicom u centralnoj poziciji: a) *orijentiranost prema gornjoj / prema donjoj strani*, b) *orijentiranost prema pred-*

/VM/ *Kad budem velik kao mrav*, »Svjetlost«, Sarajevo, 1977.

/ZO/ *Zmije odlaze s onu stranu svijeta*, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1967.

U malom broju slučajeva kad u korpusu nije zabilježen nijedan primjer za određeni tip sintagme navođeni su primjeri iz razgovornog jezika, ili ukoliko je neki primjer zabilježen u konsultovanim lingvističkim publikacijama, a nije pronađen u navedenom korpusu navođen je taj primjer.

²⁷ M. Ivić, *Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika— sistem mjesnih padeža*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu II, Novi Sad, 1957, str. 145—158.

²⁸ *Ibid*, str. 151.

²⁹ O sistemu prijedloga v. radove: M. Ivić, *Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku*, Južnoslovenski filolog XXII, str. 141—166; F. Miko, *Povaha predložkového systému v slovenčine*, Jazykovedný zborník 2, 1969, str. 151—71 (ruski prevod: *Harakter predložnoj sistemy v slovackom jazyke*, u zborniku, *Jazykoznanie v Českoslovačii*, Moskva, 1978, str. 321—344.)

njoj/prema zadnjoj strani pojma označenog imenicom u zavisnoj poziciji.

Izvan ovakvog sistema opozicija nalazi se samo jedna grupa sintagmi sa orijentacionim prijedlozima kojima se izražava *orijentiranost* »u pravcu« (v. 2. 2. 7.).

2.2.1.2. Najveći broj orijentacionih mjesnih atributa pri rekonstrukciji dubinske strukture transformišemo u atributsku rečenicu sa relativnom zamjenicom *koji* kao vezivnim elementom i glagolom *biti* (*nalaziti se*) kao glagolskim dijelom predikata te rekonstruisane rečenice.³⁰

2.2.2. Semantičko obilježje *orijentiranost* prema cijelom objektu imaju sljedeće prijedloško-padežne konstrukcije u funkciji mjesnih atributa:³¹ *blizu*+G, *do*+G, *duž*+G, *kod*+G, *kraj*+G, *oko*+G, *pokraj*+G, *pored*+G, *pri*+L, *prema*+L, *ukraj*+G, *uz*+A i *van*+G.

...upadnu u prljavu živu ulicu *blizu* žitne pijace (← u ulicu koja se nalazi *blizu* žitne pijace) /KF, 86: B. Čopić/; ...izlazila bi na prvi brijeg *do* kuće (← na brijeg koji se nalazi *do* kuće) /GS, 89/; Zurila izgubljenim očima u drače i sjenke *duž* puta (← u drače i sjenke koje se nalaze *duž* puta) /GS, 297/; ...stanujemo tu, u tim kulama, u tim barakama *kod* Stare Čuprije (← u barakama koje se nalaze *kod* Stare Čuprije) /GS, 235/; ...dodinnem cvijet jabuke *kraj* puta (← cvijet jabuke koja se nalazi *kraj* puta) /KF, 114: M. Selimović/;

Mene je tu, na tim poljanama *oko* rijeke Bosne, zatekla zora (← na poljanama koje se nalaze *oko* rijeke Bosne) /DČ, 168/; ...ličilo je skoro svako na zapušteni grm *pokraj* puta (← na grm koji se nalazi *pokraj* puta) /GS, 117/;

...liježe u malu lokvu *pored* česme (← u lokvu koja se nalazi *pored* česme) /DČ, 129/;

Meso *pri* kosti a zemlja *pri* kršu valja (← Meso koje se nalazi *pri* kosti a zemlja koja se nalazi *pri* kršu) /primjer iz Gramatike Brabec-Hraste Živković, str. 237/³²;

Prozori *prema* ulici bijahu zamračeni (← Prozori koji se nalaze *prema* ulici) /razg./;

Žurno pretražuje strmine i grmove *ukraj* ceste (← strmine i grmove koji se nalaze *ukraj* ceste) /MS, 321: J. Turić/;

U Sarajevu postoji ...jedna staza *uz* Miljacku (← staza koja se nalazi *uz* Miljacku) /DČ, 47/;

Ja imam ...onu veliku njivu *van* varoši (← njivu koja se nalazi *van* varoši) /MS, 285: B. Nušić/.

2.2.2.1. Slični prethodnoj grupi atributa su i atributi *između*+G i *među*+I, kojima se označava *orijentiranost* prema više poj-

³⁰ Na isti način rekonstruiše funkcionalne ekvivalente lokativnim adnominalnim konstrukcijama (*u*+L i *na*+L) T. Batistić, o. c., str. 185—6.

³¹ Ovo sigurno nije konačan broj atributa sa ovim značenjem jer se ne uzimaju u obzir sintagme sa prijedloškim izrazima, kojih je sve više sa raznim značenjima u standardnom jeziku. O prijedloškim izrazima v.: Lj. Popović, *Priedložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, Naš jezik n. s. XV/3—4, Beograd, 1966, str. 195—220.

Umjesto punog naziva padeža upotrebljavaće se kratice: G (genitiv), D (dativ), A (akuzativ), I (instrumental) i L (lokativ).

³² Ovaj primjer navodi i Maretić, ali ni on ni Brabec — Hraste — Živković ne govore o njemu kao atributu, nego kao adverbijalnoj oznaci mjesta.

mova (objekata), za razliku od perthodnih kod kojih je uvijek samo jedan pojam bio orijentir.

Grad između visokih brda tone u sumrak (← Grad koji se nalazi između visokih brda) /ZO, 10/;
Položi ih u dolju među dojčkama (← u dolju koja se nalazi među dojčkama) /MS, 469: Č. Sijarić/.

2.2.3. Semantičko obilježje orijentiranost prema gornjoj strani (površini) pojma imaju atributi *iznad*+G, *ponad*+G, *više*+G i *nad*+I.

Obrušavaju se stijene sa visokih planina *iznad* Neretve (← sa planina koje se nalaze *iznad* Neretve) /DČ, 80/; Opet sam se opružio na stijenu *ponad* mora (← na stijenu koja se nalazi *ponad* mora) /KP, 107/; Nebo *nad* Plavnikom ...rasjekao je svojom bijelom brazdom avion (← Nebo koje se nalazi *nad* Plavnikom) /KT, 123/; Tukli mu damari *više* sljepoočnice (← damari koji se nalaze *više* sljepoočnice) /GS, 257/.

2.2.4. Orijentiranost prema donjoj strani pojma izražava se atributima *ispod*+G, *niže*+G i *pod*+I.

Na groblje *ispod* Leotara išao sam veoma često (← groblje koje se nalazi *ispod* Leotara) /KP, 72/; Varošica kraj Drine *niže* utoka Lima u Drinu (← Varošica koja se nalazi *niže* utoka Lima u Drinu) /MS, 280: V. Karadžić/; I gledamo u hrast *pod* našim prozorom (← hrast koji se nalazi /koji raste *pod* našim prozorom) /VM, 46/.

2.2.5. Semantičko obilježje orijentiranost prema prednjoj strani imaju atributi *ispred*+G i *pred*+I.

...ljudi *ispred* bolničkih kola odgovoriše nervozno (← ljudi koji su se nalazili *ispred* bolničkih kola) /DČ, 187/; ...na trgu *pred* katedralom svetog Tripuna, buktno je požar (← na trgu koji se nalazi *pred* katedralom svetog Tripuna) /DČ, 125/.

2.2.6. Orijentiranost prema zadnjoj strani pojma izražava se atributima *iza*+G, *preko*+G i *za*+I.

To je bio moj prvi razgovor s njom, na travi u dvorištu bolnice *iza* velikog stadiona u Koševu (← bolnice koja se nalazi *iza* velikog stadiona u Koševu) /DČ, 145/; ...predahnuti na svom putu u neku daleku zemlju *preko* mora (← u zemlju koja se nalazi *preko* mora) /KT, 112/; Pojata, ona slama za njom. Šta je ono? (← slama koja se nalazi *za* njom) /GS, 290/.

2.2.6.1. Zavisno od toga koji atribut dolazi kao obavezni determinator uz imenicu *strana* akuzativ i genitiv ove imenice s prijedlogom *s(a)* mogu na različite načine određivati položaj objekta s imenom u centralnoj poziciji. Dok se konstrukcijom *s+A* uvijek izražava orijentiranost prema prednjoj ili zadnjoj strani jer uz imenicu *strana* u akuzativu kao obavezni determinatori mogu doći samo atributi *ova* i *ona*,³³ genitivnom se konstrukcijom mogu obilježiti sve vrste orijentiranosti jer uz imenicu *strana* s prijedlogom *s* u genitivu, može doći bilo koji atribut kao obavezni determinator i pokazatelj vrste orijentiranosti (*ova*, *ona*, *gornja*, *donja*, *prednja*, *zadnja*, *desna* i *lijeva*).

³³ O upotrebi prijedloga *s* sa akuzativom v.: S. Ivšić, *O značenju prijedloga s(a) s akuzativom u slovenskim jezicima*, Slavistična revija III, Ljubljana, 1950, str. 360—9. i kod M. Stevanovića, o. c., 437—8.

Javlja se u tipovima sela s ovu i s onu stranu Drine (← sela koja se nalaze s ovu i s onu stranu Drine) /MS, 438: J. Dediđer/;
Sobica s desne strane bila je određena za me (← Sobica koja se nalazi s desne strane) /Ž. Stanojčić, Jezik L. Lazarevića, str. 108/;

2.2.7. Jedna grupa supstantivnih nekongruentnih sintagmi sa orijentacionim mjesnim atributom kao zavisnim članom ima značenje *usmjerenosti »u pravcu«*. Sve prijedloško-padežne konstrukcije sa ovim značenjem dolaze uz samo jednu semantičku klasu predmetnih imenica, kao što su: *put, drum, cesta, staza* i sl. U sintagmama sa imenicama ovoga tipa u poziciji nadređenog člana same te imenice kao jednu od bitnih leksičkih osobina imaju značenje usmjerenosti, dok prijedloško-padežna konstrukcija kao njihov atribut označava samo mjesto prema kome se vrši usmjeravanje, i to mjesto do koga može, ali i ne mora dosezati pojam izražen imenicom u centralnoj poziciji. To mjesto, shvaćeno kao cilj prema kome se vrši usmjeravanje pojma označenog nadređenom imenicom, obilježava se orijentacionim atributima *do + G, ka + D, na + A, prema + D, za + A i u + A*.

Dubinsku strukturu ovih sintagmi rekonstruisaćemo tako što ćemo umjesto mjesnog atributa kao njegov funkcionalni ekvivalent uvesti relativnu rečenicu sa glagolom *voditi* (u značenju *rasprostiti se*) kao predikatom.³³

...put do Cipresa mi se činio odveć težak (← put koji vodi do Cipresa) /DČ, 295/; ...na putu k nama čekaju ga i razrušeni mostovi (← na putu koji vodi k nama) /PNO, 129/; Al' da se udari putem na Jarugu (← putem koji vodi na Jarugu) /Ž. Stanojčić, Jezik Laze Lazarevića, str. 110/; ...kako cestom prema Plavniku jure tri lijepa ata (← cestom koja vodi prema Plavniku) /KT, 104/; A drugom za naše selo idu jedna kola (← drumom koji vodi za naše selo) /Ž. Stanojčić, Jezik Laze Lazarevića, str. 110/; Pronašli smo put u šumu (← put koji vodi u šumu) /razg./.

2.3. Lokacioni mjesni atribut kao dodatak primarnoj imenici

2.3.1. Lokaciono značenje mjesta imaju sve padežne konstrukcije kojima se označava samo mjesto smještenosti pojma izraženog imenicom u centralnoj poziciji.³⁴ U sintagmama sa ovakvim tipom mjesnog značenja imenicom u zavisnoj poziciji uvijek se označava objekat u čijim je okvirima (unutar njega ili na njegovoj površini) lociran pojam imenovan u centralnoj poziciji. Na primjer, u sintagmi knjiga *u / na stolu sto* je pravo mjesto *u / na* kome se nalazi knjiga.

2.3.2. Najveći broj prijedloško-padežnih konstrukcija u funkciji mjesnih atributa lokacionog tipa ima značenje *smještenosti*, koje se ogleda i u načinu rekonstruisanja njihove dubinske struk-

³³ Ovaj tip rekonstrukcije daje F. Pap, o. c., str. 65.

³⁴ V.: M. Ivić, *Jedno poglavlje...*, str. 151. i dalje.

ture: kao funkcionalni ekvivalent uvodi se relativna rečenica sa glagolom *biti* (*nalaziti se*) kao glagolskim dijelom predikata uz koji kao neophodna dopuna dolazi ta padežna konstrukcija.

Kao relevantan kriterij za potklasifikaciju primjera sa značenjem smještenosti uzimamo količinu prostora zahvaćenog objektom čija se lokalizacija određuje. Tako u posebnu grupu izdvajamo primjere u kojima se lokalizacija vrši na *čitavom pojmu* (objektu) označenom zavisnom imenicom ili na *nekom njegovom neobilježenom dijelu*, odvajajući ih od primjera kod kojih je *identifikovan dio pojma* na kome se vrši lokalizacija. Među atributima sa značenjem smještenosti na dijelu pojma (objekta) označenog imenicom u zavisnoj poziciji razlikujemo one kojima se označava: 1. *smještenost u centralnim dijelovima pojma* (objekta) i 2. *smještenost na perifernim dijelovima*, a među ovim drugim one kojima se označava a) *smještenost »pri vrhu«*, i b) *smještenost »pri dnu«*.

Kao što se vidi, atributi sa značenjem smještenosti mogu se posmatrati u sistemu opozicija: *smještenost na cijelom* (*konkretnom ili apstraktnom prostoru* / *na dijelu prostora*, zatim *smještenost na centralnim / perifernim dijelovima prostora*, i na kraju *smještenost »pri vrhu«* / *»pri dnu«* prostora označenog imenicom u zavisnoj poziciji.

2.3.2.1. *Smještenost na cijelom objektu ili nekom njegovom neobilježenom dijelu* označava se atributima iz +G, na +L, preko +G, sa +G i u +L.

Ličio je na strašilo iz žutih polja (← *strašilo koje se nalazi u žutim poljima*) /DČ, 91/³⁵; Vidjeh iz velike bijele kuće na brežuljku kako izlaze seljaci (← *iz kuće koja se nalazi na brežuljku*) /DČ, 69/; Međutim, s tim crvotočnim križom preko ramena ja sam se svjetini rugao (← *s križom koji se nalazio / koji je prebačen preko ramena*) /DPV, 41/; Sustigao me glas čovjeka sa rijeke (← *glas čovjeka koji se nalazio na rijeci*) /DČ, 85/; Vide se zvonici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci (← *zvonici samostana koji se nalazi u Kraljevoj Sutjesci*) (KP, 45/.

2.3.2.1.1. Slični prethodnim su i atributi *duž* +G i *po* +L, ali se njima označava smještenost na raznim mjestima, tj. *razmještenost* po pojmu imenovanom imenicom u zavisnoj poziciji.³⁶ Zato pojam imenovan u nadređenom članu obavezno mora biti u pluralskoj formi.

Spomenici po trgovima i parkovima služe njemu... (← *Spomenici koji se nalaze po trgovima i parkovima*) /KT, 118/; ...koji su se bili povrijedili na dalekim radilištima duž Sjeverne i Južne Amerike (← *na radilištima koja se nalaze duž Sjeverne i Južne Amerike*) /KT, 12/.

³⁵ U rekonstruisanoj dubinskoj strukturi dolazi do promjene genitivnih prijedloga iz *i* sa u lokativne *u* i *na*, jer su genitivni prijedlozi u sintagmama sa ovim značenjima samo ablativni opozitivi navedenih lokativnih. Na izmjenu prijedloga u dubinskoj strukturi, normalno, utiče i karakter glagola rekonstruisane strukture.

³⁶ Ovo značenje za sintagme sa prijedlogom *po* uočava T. Batistić, o. c., str. 186.

2.3.2.2. *Smještenost u centralnim dijelovima pojma* označava se mjesnim atributima *sred*+G, *nasred*+G, *posred*+G i *usred*+G.³⁷ I pokazao sam na lomaču i na kamen, tu gromadu planinsku *nasred nje* (← gromadu koja se nalazi *nasred nje*) /DČ, 39/; Na grobnom spomeniku *posred purpurne magle* (← na spomeniku koji se nalazi *posred purpurne magle*) /MS, 348: B. Popović/; Kuća Obrada Bakona bila je na prostranoj poljani *usred velike bukove šume* (← na poljani koja se nalazi *usred velike bukove šume*) /KF, 144: B. Čopić/.

2.3.2.3. Semantičko obilježje *smještenost »pri vrhu«* imaju mjesni atributi *vrh*+G, *navrh*+G, *povrh*+G i *uvrh*+G.

Bar tako su mi navijestile one stijene *navrh Biokova* (← stijene koje se nalaze *navrh Biokova*) /DČ, 256/; Najviši su borovi *vrh/povrh/uvrh planine* (← borovi koji rastu *nalaze se vrh/povrh/uvrh planine*) /razg./.

2.3.2.4. *Smještenost »pri dnu«* obilježava se mjesnim atributima *dno*+G, *podno*+G, *udno*+G i *nadno*+G.

Kad pristupa tome mjestu *podno Rastovika* (← mjestu koje se nalazi *podno Rastovika*) /KF, 129: V. Kaleb/; Selo *udno/nadno polja* izgledalo mu je poznato (← Selo koje se nalazi *udno/nadno polja*) /razg./.

2.3.2.4.1. *Smještenost na periferiji*, ali bez izražavanja njenoga dijela, označava se mjesnim atributom *nakraj*+G.

Odlikovali su se svojim visokim krovovima i krstom *nakraj slemena* (← krstom koji se nalazi *nakraj slemena*) /MS, 321: J. Veselinović/.

2.3.2.5. Uz imenice tipa *put*, *drum*, *staza* i sl. dolaze lokacioni mjesni atributi *kroz*+A, *niz*+A i *uz*+A, kojima se uvijek obilježava veći prostor na kome se pojam s imenom u centralnoj poziciji rasprostire u određenom pravcu.

Za ovaj tip atributa kao funkcionalni ekvivalent rekonstruiramo relativnu rečenicu sa glagolom *voditi* (u značenju *rasprostrirati se*) u predikatu.

Kako je Neretva prokrčila sebi put *kroz ove neprohodne krajeve* (← put koji vodi *kroz ove neprohodne krajeve*) /DČ, 76/; ...proći... ovom stazom *niz dolinu Neretve* (← stazom koja vodi *niz dolinu Neretve*) /DČ, 68/; Drum *uz brdo* naporan je za pješaćenje (← Drum koji vodi *uz brdo*) (razg./.

2.3.3. Jedan broj prijedloško-padežnih konstrukcija u funkciji atributa sa lokacionim značenjem mjesta ima značenje *prebivališta*. U svih sintagmi čiji zavisni član ima značenje *prebivališta* u poziciji centralnog člana nalazi se imenica sa značenjem bića, najčešće ljudskog. Zavisnim članom ovih sintagmi uvijek se označava mjesto u kome biće *živi* ili *radi*.³⁸

³⁷ Pošto se radi o sinonimnim prijedlozima, u savremenom jeziku složeni prijedlozi su gotovo sasvim potisli osnovne, tako da se danas veoma rijetko upotrebljavaju osnovni prijedlozi *sred*, *dno*, *vrh*. V. o tome u M. Stevanovića, o. c., str. 341, 347, 348 i 336. Potiskivanje osnovnog prijedloga složenim zabilježeno je već u Vukovom jeziku: Lj. Popović, *Padežna sinonimika u jeziku Vuka Stef. Karadžića*, Naš jezik n. s. XIV/2—3, Beograd, 1964, str. 111.

³⁸ Da li se radi o jednom ili drugom značenju, može se zaključiti tek na osnovu konteksta, jer se u svim slučajevima sa sekundarnom funkcijom i značenjem, kako kaže Kurilović o. c., str. 59—60, mora govoriti »o različitosti sintaksičkih okruženja ili sintaksičkih uslova«.

Pri rekonstrukciji dubinske strukture ovih sintagmi, umjesto mjesnog atributa rekonstruišemo relativnu rečenicu sa glagolom *živjeti ili raditi* u predikatu.³⁹

Značenje *prebivališta* imaju atributi *od+G*, *iz+G*, *sa+G*, *na+L* i *u+L*.

2.3.3.1. Atributom se označava *mjesto rođenja ili stanovanja* lica s imenom u zavisnoj poziciji.

Beliks Makeda — ljupka kraljica *od Sabe* (← kraljica koja živi /je rođena/ *vlada u Sabi*) /KF, 122: Z. Džumhur/; ... na vrata je zakucala maša mljekarica *sa Ilidže* (← mljekarica koja živi /stanuje na Ilidži) /DC, 62/; Stalno priča o djeci *iz sirotišta* (← o djeci koja žive u sirotištu) /DČ, 272/; Pohodio sam i onog čuvenog vidara *na Biokovu* (← vidara koji živi na Biokovu) /DČ, 49/; ... jer se to danas ne dešava ni čobanima *u zabačenim planinskim selima u Bosni* (← čobanima koji žive u zabačenim planinskim selima u Bosni) /DPV, 182/.

2.3.3.2. Ukoliko je u centralnoj poziciji imenica sa značenjem zvanja ili zanimanja, prijedloško-padežnim atributom se označava *mjesto rada* te osobe.

Đak *od manastira Gomjenice* (← Đak koji uči /radi u manastiru Gomjenici) /MS, 233: P. Kočić/; Suđenje blagajnici *iz Doboja* (← blagajnici koja radi u Doboju) /DČ, 133/; Inženjer *sa gradilišta* dobio je premještenje (← Inženjer koji je radio na gradilištu) /razg./; I sami službenici *na šalterima* ove banke priznaju da... (← službenici koji rade na šalterima ove banke) /T. Batistić, Lokativ..., str. 191/; U govoru koji je održao tom prilikom francuski ambasador *u NR Kini*... (← francuski ambasador koji radi u NR Kini) /T. Batistić, Lokativ..., str. 191/.

2.4. Mjesni atribut kao dodatak deverbativnoj imenici

2.4.1. Pri obradi padežnih oblika kojima se obilježavaju prostorni odnosi u srpskohrvatskom jeziku, Milka Ivić je kao kriterije za semantičku interpretaciju izdvojila: a) značenje nadređenog glagola, b) značenje i vrstu prijedloga uz imenicu u padežu i c) semantičku klasu imenice u padežu.⁴⁰ Kombinujući tri navedena kriterija, Milka Ivić sve padeže sa značenjem prostornih odnosa posmatra u sistemu semantičkih korelacija.

Pošto padežne konstrukcije sa značenjem mjesta i u sintagmama sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji zadržavaju, kako smo već rekli, značenje koje su imale kao dodaci glagolu — jer se nominilizacijom glagolskih sintagmi promijenila samo njihova funkcija, — pri semantičkoj interpretaciji tipova ovih sintagmi primjenjivaće se navedeni kriteriji Milke Ivić.

2.4.2. Orijentacioni mjesni atribut kao dodatak deverbativnoj imenici

2.4.2.1. U sintagmama kod kojih je deverbativna imenica u centralnoj poziciji izvedena od glagola kretanja atributom se oz-

³⁹ V.: T. Batistić, o. c., str. 189.

⁴⁰ M. Ivić, *Jedno poglavlje iz gramatike...*

načava a) mjesto kao krajnja »poznata tačka preko koje se dalje radnja neće vršiti; da li će se, međutim, radnja baš završiti na njoj ili pre nje, to je neodređeno«, ⁴¹ b) mjesto u čijoj se blizini (s neke njegove strane) »odigrava samo završna faza ostvarenja date glagolske radnje«. ⁴² Značenje a) imaju mjesni atributi *do + G*, *ØD*, *k(a) + D* i *prema + D*, a značenje b) *nad + A*, *pod + A*, *pred + A*, *za + A*, *među + A*.

a) ... tražiš nekog izlaza *do druma* (← *da nekako izađeš do druma*) /JN, 39/; Jedrima njenim nikad da ne dozvoli slobodan prilaz obali (← *da slobodno pridu obali*) /GS, 53/; ... ne radi se o Valentini, nego upravo o strelovitoj usmjerenosti *ka mjestu* gdje... (← *o tome da se strelovito usmjeri ka mjestu*) /DČ, 38/; Znam, upoznali smo se u Beogradu... u jednoj slučajnoj šetnji *prema aerodromu* (← *kad smo jednom slučajno šetali prema aerodromu*) /DČ, 94/.

b) Šta su obećali djeci za odlazak *pod Prodor* (← *da odu pod Prodor*) /KT, 108/; Obradovali su se dolasku partizana *pred /za tvrđavu* (← *što su partizani došli pred /za tvrđavu*) /razg./; ... ona je, eto, skoro kao beznačajan događaj, primila moj neočekivani dolazak *među nepoznate bolesnike* (← *to što sam ja neočekivano došao među nepoznate bolesnike*) /DČ, 188—9/.

2.4.2.2. Najveći broj prijedloško-padežnih konstrukcija u funkciji mjesnih atributa sa orijentacionim značenjem uz deverbativne imenice može se klasifikovati na osnovu semantičkih osobenosti samih orijentacionih prijedloga kako je to urađeno u sintagmama sa konkretnom imenicom u centralnoj poziciji (v. 2.2.1.1. — 2.2.7.). Zato će se ovdje samo odrediti tipovi ovih atributa i navesti primjeri za njih: *do + G*, *kod + G*, *blizu + G*, *duž + G*, *kraj /ukraj /pokraj + G*, *pored + G*, *oko + G*, *uz + G*, *prema + L*, *pri + L* i *van /izvan + G* označavaju orijentiranost prema cijelom objektu označenom imenicom u zavisnoj poziciji; *između + G* i *među + I* — orijentiranost prema više objekata; *iznad + G*, *ponad + G*, *preko + G*, *više + G* i *nad + I* orijentiranost prema gornjoj strani objekta; *ispod + G*, *niže + G* i *pod + I* — orijentiranost prema donjoj strani objekta; *ispred + G* i *pred + I* — orijentiranost prema prednjoj strani; *iza + G* i *za + I* — orijentiranost prema zadnjoj strani objekta i *sa + G*, *sa + A* sa imenicom *strana* kao zavisnim članom sintagme — orijentiranost prema određenoj strani objekta koja se obilježava obaveznim determinatorom koji dolazi uz tu imenicu.

Radovali su se sastanku *kod/blizu/kraj/pored borove šumice* (← *što će se sastati kod/blizu/kraj/pored borove šumice*) /razg./; Volio je let *oko sela* (← *da leti oko sela*) /razg./; Odlučivao se na šetnju *između planina /među planinama* (← *da šeta između planina /među planinama*) /razg./; ... sjenka ptice, u preletu *preko rijeke i mog tijela* (← *dok prelijeće preko rijeke i mog tijela*) /DČ, 290/; Stradao je zbog rizičnih vožnji *iznad/ponad/više provalija* (← *jer je rizično vozio iznad/ponad/više provalija*) /razg./; ... da nastavim hod i svoje tumananje *pod zvijezdama* (← *da hodam i tumanam pod zvijezdama*) /DČ, 37/; Čuje se pjesma *s one strane /s onu stranu rijeke* (← *kako pjevaju s one strane /s onu stranu rijeke*) /razg./ itd.

⁴¹ Ibid, str. 148.

⁴² Ibid, str. 151.

2.4.3. Lokacioni mjesni atribut kao dodatak deverbativnoj imenici

2.4.3.1. U sintagmama sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji izvedenom od glagola kretanja atributom se može obilježiti a) *mjesto početka glagolske radnje* i b) *mjesto završetka glagolske radnje*. Prve imaju značenje *usmjerenosti »iz pravca«, a druge usmjerenosti »u pravcu«*.

a) Mjesto početka glagolske radnje (izraženo deverbativnom imenicom) označava se konstrukcijama *od + G*, *iz + G* i *sa + G*.

Odlučio se na bjekstvo *od kuće* (← *da pobjegne od kuće*) /razg./; Ovo je već četvrti dan kako, poslije povratka *iz Hercegovine*, lutam (← *nakon što sam se vratio iz Hercegovine*) /DČ, 199/; Bjekstvo *s ognjišta* ove nesreće (← *Bježati s ognjišta ove nesreće*) /GS, 115/.

b) Mjesto završetka radnje označava se akuzativnim konstrukcijama *u + A* i *na + A*.⁴³

...ponizno je pozdraviti prilikom ulaska *u Mramor* (← *kad budem ulazio u Mramor*) /DČ, 95/; ...da je Vaš Vinko poginuo odmah po dolasku *na front* (← *nakon što je došao na front*) /GS, 90/.

2.4.3.2. Uz istu semantičku klasu deverbativnih imenica dolaze atributi *kroz + A*, *niz + A*, *uz + A* i *ØI*, kojima se uvijek označava cijeli prostor zahvaćen kretanjem.⁴⁴ Razlika između akuzativnih atributa i ovog instrumentalnog je u tome što se akuzativom vrši »preciziranje načina na koji se prostor zahvata kretanjem«,⁴⁵ dok toga kod instrumentala nema. U podređenom članu ovih sintagmi mogu doći samo imenice kojima se označavaju »pojmovi koji znače velike površine prostora koji se, neodređeno koliko, prelazi kretanjem«.⁴⁶

Oduševljavao se za vrijeme putovanja *kroz Jugoslaviju* (← *dok je putovao kroz Jugoslaviju*) /razg./; U tom lomljenju *niz kamenje i neprohode*... Tegoba se... okrenuo (← *Dok se lomio niz kamenje i neprohode*) /KT, 52/; Svejedno što penjanje *uz brdo* traje vijek (← *dok se penjemo uz brdo*) /GS, 26/; Odnijeli su ga... i naučili vještini, gusarenju i krstarenju *morima* (← *da gusari i krstari morima*) /DČ, 289/.

2.4.3.3. Pravo lokaciono značenje glagolske radnje izraženo deverbativnom imenicom označava se atributima *na + L*, *u + L*, *po + L* i *preko + G* — smještenost radnje na cijelom objektu ili nekom njegovom neobilježenom dijelu; *sred / posred / nasred + G* — smještenost u centralnim dijelovima objekta; *nakraj + G* — smještenost radnje na neidentifikovanom perifernom dijelu objekta (pojma); *vrh / navrh / povrh + G* — smještenost »pri vrhu« i *dno / nadno / podno + G* — smještenost radnje »pri dnu« pojma imenovanog u zavisnoj poziciji.

Kao mlad oficir došao je u Zagreb, poslije školovanja *u Beču* (← *nakon što se školovao u Beču*) /DČ, 155/; ...pa mu je to komešanje i iščeki-

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Ibid.*, str. 149 i 153.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 154.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 149.

vanje na stanici dolazilo sve mučnije (← jer je iščekivao na stanici) /GS, 110/; Opet sam začuo... mljackanje po blatu (← kako neko mljacka po blatu) /DPV, 40/; Oranje dno/nadno/podno njive činilo mu se najtežim (← Orati dno/nadno/podno njive...) /razg./; Čuje se urlikanje vukova vrh/navrh/povrh planine (← kako vukovi urliču vrh/navrh/povrh planine) /razg./.

3. Zaključak

3.1. Nakon izvršene semantičke analize (osnovnih) tipova mjesnih atributa u sintagmama sa konkretnom i deverbativnom imenicom u poziciji centralnog člana, može se zaključiti da su svi atributi sa ovim značenjem nastali preko ili od glagolskih sintagmi, pa su, prema tome, sintaksička kategorija sa sekundarnom funkcijom i značenjem. Sintaksičku funkciju atributa dobili su dolaskom u kontaktni položaj sa imenicom nastalom kategorijalnim preobrazovanjem glagola ili su sažimanjem /kondenzovanjem/ rečeničnih iskaza došli u kontaktni položaj sa imenicom koja je bila nadređeni član kondenzovane relativne rečenice, preuzimajući funkciju te rečenice. Npr.: *otići u grad* → *odlazak u grad*, ili: *Drvo koje raste kraj puta* ... → *Drvo kraj puta* i sl.

Sve razmatrane padežne konstrukcije zadržale su značenje mjesta, koje su imale i u okviru glagolskih sintagmi, ali je promjenom nadređenog člana sintagme (imenica umjesto glagola) došlo do promjene njihove funkcije: od adverbijalnih oznaka postale su atributima.

Sve su supstantivne nekongruentne sintagme sa mjesnim atributom u zavisnoj poziciji kondenzatori rečeničnog značenja, pa se uvijek kao njihov funkcionalno-semantički ekvivalent može rekonstruisati primarna semantička struktura od koje su ili nominalizacijom glagola ili sažimanjem rečeničnog iskaza i nastale. Kod sintagmi sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji rekonstruisana struktura je ekvivalent cijele sintagme, a kod sintagmi sa primarnom imenicom u centralnoj poziciji ona je ekvivalent samo podređenog člana. Npr.: *Očekuje se njegov odlazak u grad* (← *da on ode u grad*), *Drvo kraj puta* zasadio je ... (← *Drvo koje raste kraj puta* zasadio je ...) itd.

Provedena je semantička analiza ekscerpiranih primjera u kojoj je kao relevantan kriterij uziman karakter prijedloga uz zavisnu imenicu, a u nekim slučajevima i značenje imenice u nadređenoj i podređenoj poziciji. Pri analizi su uspostavljane semantičke korelacije između pojedinih grupa atributa, pošto su svi oni posmatrani u sistemu međusobnih semantičkih odnosa.

3.2. Velika rasprostranjenost i raznolikost padežnih konstrukcija u funkciji atributa sa mjesnim značenjem vjerovatno je produkt razvoja srpskohrvatskog jezika u XX vijeku.⁴⁷ Može se pret-

⁴⁷ Na takvu pretpostavku, koju jedino može potvrditi iscrpna analiza jezika pisaca XIX i XX vijeka, navodi nas poređenje upotrebe ovog tipa atri-

postaviti da njihova brojnost i upotreba zavise kako od vrste funkcionalnog stila standardnog jezika tako i od vrste tematike u djeli-ma istog književnog žanra.⁴⁸

ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ В СЕРБОХОРВАТСКОМ СТАНДАРТНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор сделал семантический анализ типов падежных конструкций, выполняющих функцию определения пространственного значения. Все эти определения рассматриваются в системе семантических взаимоотношений. В качестве релевантных критериев взяты: характер предлогов и значение имен существительных в позиции подчиняющего и подчиненного члена субстантивного словосочетания. Так как все определения в этих значениях являются синтаксическими категориями в второстепенном значении и функции, образовавшимися или при помощи номинации глагольных словосочетаний или при помощи стяжения (конденсации) частей определительного придаточного — автор, применяя один вид трансформационного анализа для каждого примера, в качестве его функционально-семантического эквивалента — воспроизвел первичную структуру предложения, от которого он »образован«.

Большое разнообразие и распространенность этого типа определения в современном сербохорватском языке автор связывает с его развитием в XX веке.

buta u jeziku savremenog bosanskohercegovačkog pisca Anđelka Vuletića (podaci iz nepublikovane studije: M. Kovačević, *Nekongruentna supstantivna sintagma u djelima Anđelka Vuletića*) sa stanjem u jeziku trojice pisaca XIX vijeka: Vuka Karadžića, Laze Lazarevića i Mihovila Pavlinovića. Dok je u jeziku posljednje trojice zabilježeno svega petnaestak (gotovo istih) tipova sa oko dvadeset primjera nekongruentnih supstantivnih mjesnih atributa, u djelima A. Vuletića oko 850 primjera izraženo je sa sedamdesetak pađenjskih konstrukcija među kojima je mnogo veći broj tipova uz konkretnu nego uz de-verbativnu imenicu.

Razvitak i usloņnjavanje nekongruentnih atributa u ruskom jeziku Vinogradov, o. c., str. 144, povezuje se razvitkom ruskog jezika u XIX i XX vijeku.

⁴⁸ Tako se može pretpostaviti da najveći broj nekongruentnih supstantivnih sintagmi sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji ima u administrativnom stilu standardnog jezika, jer u njemu preovlađuje »imenski« način izražavanja.

Što se tiče njihove upotrebe u djelima sa različitom tematikom unutar iste književne vrste, navešćemo samo jedno zapažanje: u dva romana A. Vuletića — *Gorkom suncu* i *Klesaru Tadiji Tegobi* — atributi sa mjesnim značenjem i po brojnosti i po vrsti itekako se razlikuju. Dok u *Gorkom suncu* (jednoj vrsti psihološkog romana) vrve raznovrsni mjesni atributi jer je rečenica zgusnuta i jezgrovita, u *Klesaru Tadiji Tegobi* (romana za djecu), gdje je rečenica epski široka i razvučena, zabilježen je mnogo manji broj primjera, među kojima su rijetki oni sa deverbativnom imenicom u centralnoj poziciji.